

مباحث کلامی در اصول فقه اسلامی

مؤلف: دکتر مجتهد باج

استاد دانشگاه‌های کردستان و ایلام

رئیس مؤسسه مطالعات فکری زهاری

برزنجی، صباح، ۱۹۶۸ - م.

Barzanji, Sabah Muhammad

مباحث کلامی در اصول فقه اسلامی / تألیف صباح برزنجی.

تهران: نشر احسان، ۱۳۹۷

ص. ۵۵۱

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۴۹-۴۲۵-۱

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: فقه، Islamic law؛ کلام، Islamic theology؛

فقه -- تأثیر کلام: Islamic law -- Influence of theology on

رده بندی شنگر: ۱۳۹۱ م۴ب/۱۶۹BP

رده بندی دربی: ۲۹۷/۳۲

شماره کتابشناسی ما: ۱۵۱/۱

تهران، خیابان اسلام، روبه‌روی دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، شماره ۴۰۶.

www.nashrehsan.com

تلفن: ۶۶۹۵۴۴۰۴

نشر احسان

مباحث کلامی در اصول فقه اسلامی

تألیف: دکتر صباح برزنجی

ناشر: نشر احسان

چاپخانه: چاپ مهارت

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۷

قیمت: ۸۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۴۹-۴۲۵-۱

فهرست مطالب

۱۷.....	مقدمه
۲۱.....	فصل اول: کلیاتی پیرامون کلام
۲۳.....	مبحث اول: تعریف علم کلام
۲۵.....	مبحث دوم: موضوع علم کلام
۲۷.....	مبحث سوم: واضع علم کلام
۳۰.....	مبحث چهارم: وظایف علم کلام
۳۱.....	مبحث پنجم: روش‌های علم کلام
۳۳.....	مبحث ششم: جایگاه علم کلام در میان علوم اسلامی
۳۴.....	مبحث هفتم: کلام عقلی و کلام نقلی
۳۶.....	مبحث هشتم: موضع پیشوایان در قبال علم کلام
۴۵.....	مبحث نهم: پیدایش تفکر کلامی
۴۶.....	الف- نمونه‌هایی از آیات قرآنی
۴۷.....	ب- نمونه‌هایی از سنت نبوی
۴۹.....	مبحث دهم: فرق اسلامی
۵۲.....	۱- قَدَرِیَّه
۵۹.....	۲- صِفَاتِیَّه
۶۹.....	۳- خَوارج

۷۰	۴- شیعه.....
۷۶	مبحث یازدهم: ویژگی‌های مباحث کلامی.....
۸۱	فصل دوم: اصول فقه.....
۸۳	مبحث اول: در تعریف اصول فقه.....
۹۰	مبحث دوم: موضوع علم اصول.....
۹۲	مبحث سوم: واضع اصول.....
۹۴	مبحث چهارم: غایت علم اصول.....
۹۵	مبحث پنجم: حکم فراگیری علم اصول.....
۹۶	مبحث ششم: فائده‌ی علم اصول.....
۹۷	مبحث هفتم: رابطه‌ی علم اصول با دیگر علوم.....
۱۰۰	مبحث هشتم: بهره‌ی علمی علم اصول از علوم دیگر.....
۱۰۲	مبحث نهم: مناهج تألیف در اصول فقه.....
۱۰۳	روش اول - منهج متکلمین.....
۱۰۵	روش دوم - منهج فقهاء یا منهج فنیه.....
۱۰۶	روش سوم - منهج متأخرین.....
۱۰۷	روش چهارم - منهج شاطبی.....
۱۰۸	روش پنجم - منهج متأخران امامیه.....
۱۱۵	مبحث دهم: مباحث اصول فقه.....
۱۱۹	فصل سوم: رابطه‌ی علم کلام با علم اصول.....
۱۲۱	مبحث اول: رابطه‌ی اَصْل و فَرْع.....
۱۲۳	مبحث دوم: رابطه‌ی اِستمداد.....
۱۲۵	مبحث سوم: رابطه منهجیت.....
۱۲۸	مبحث چهارم: رابطه‌ی مباحث مشترک.....
۱۳۳	فصل چهارم: مبادی کلامی در اصول فقه.....
۱۳۸	مبحث اول: دلیل.....

۱۳۹	الف - تعریف دلیل
۱۴۱	ب - تقسیمات دلیل
۱۴۸	مبحث دوم: أمارات
۱۵۱	مبحث سوم: نَظَر
۱۵۹	مبحث چهارم: عِلْم
۱۵۹	مطلب اول - در تعریف عِلْم
۱۶۳	مطلب دوم - در تقسیمات و حجّیت علم
۱۶۶	مبحث پنجم: ظَنّ
۱۶۹	مبحث شش: شک و رَیّ و جَهْل
۱۶۹	مطلب اول - شک
۱۷۵	مطلب دوم - وَهْم
۱۷۶	مطلب سوم - جَهْل
۱۷۸	مبحث هفتم: حُدّ
۱۸۴	تقسیمات حُدّ
۱۸۸	مبحث هشتم: ماهِیَّت
۲۰۱	فصل پنجم: نقش عقل در فقه و حقوق اسلامی
۲۰۳	مبحث اول: کلیات پیرامون عقل
۲۰۳	مطلب اول - تعریف عقل
۲۰۷	مطلب دوم - تقسیمات عقل
۲۰۸	مطلب سوم - مراتب عقل
۲۰۹	مطلب چهارم - وظایف عقل نظری
۲۱۱	مطلب پنجم - ادراکات عقل
۲۱۴	مبحث دوم: مقام عقل در اسلام
۲۱۹	مبحث سوم: وجود عقل
۲۲۱	مبحث چهارم: تعلیل احکام به مقاصد و مصالح

۲۳۴	مبحث پنجم: تخصیص به وسیله‌ی عقل
۲۳۹	فصل ششم: منظور از دلیل عقلی چیست؟
۲۴۱	مقدمه
۲۴۴	مبحث اول: دلیل عقل نزد شیعه‌ی امامیه
۲۴۷	مطلب اول - مسئله‌ی اجزاء
۲۵۸	مطلب دوم - مقدمه‌ی واجب
۲۶۵	مطلب سوم - مسئله‌ی ضدّ
۲۷۱	مطلب چهارم - اجتماع امر و نهی
۲۷۸	مطلب پنجم - دلالت نهی بر فساد
۲۸۴	مبحث دوم: دلیل عقل نزد اهل سنت
۲۸۷	۱- قیاس اقترانی
۲۸۷	۲- قیاس استثنائی
۲۸۸	۳- قیاس عکس
۲۸۸	۴- دلیل نافی
۲۸۸	۵- بسنده کردن به یک مقدمه
۲۸۸	۶- استدلال به وجوب علت بر معلول
۲۸۹	۷- استدلال به معلول بر علت
۲۸۹	۸- استدلال به یکی از دو معلول بر وجود دیگری
۲۹۰	۹- استدلال به منافات بین دو حکم از نظر وجودی
۲۹۰	۱۰- استدلال به منافات میان دو حکم از نظر عدمی
۲۹۰	۱۱- استدلال به منافات دو حکم از نظر وجودی و عدمی با هم
۲۹۰	۱۲- استدلال به لازم بر ملزوم
۲۹۲	مبحث سوم: مرتبه‌ی دلیل عقل در میان ادله احکام
۲۹۲	رابطه‌ی عقل و شرع

۲۹۵.....	فصل هفتم: حُسن و قُبْح عقلی.....
۲۹۷.....	مقدمه.....
۳۰۳.....	مبحث اول: بررسی محل نزاع در مسئله‌ی حسن و قبح عقلی.....
۳۰۷.....	مبحث دوم: نظر عدلیّه (معتزله و امامیه و زیدیه).....
۳۰۷.....	مطلب اول - رابطه‌ی حسن و قبح با فعل ذاتی است یا اعتباری؟.....
۳۱۲.....	مطلب دوم - عقل به حسن و قبح افعال حکم می‌کند.....
۳۱۵.....	مطلب سوم - قلمرو حکومت عقل.....
۳۱۶.....	مطلب چهارم - پیامدهای قول به حسن و قبح عقلی.....
۳۳۷.....	مبحث سوم: نظر اَشاعره.....
۳۴۱.....	مبحث چهارم: نظر معتزله (ماتریدیّه، اخباریه، سلفیه).....
۳۴۱.....	مطلب اول - نظر اَشاعره و ماتریدیّه.....
۳۴۷.....	مطلب دوم - نظر شیعه، اخباریه.....
۳۴۸.....	مطلب سوم - نظر سَلَفیه.....
۳۵۰.....	مطلب چهارم - نظر ابن‌رشد.....
۳۵۷.....	فصل هشتم: اثبات حجّیت ادله‌ی شرعی.....
۳۵۹.....	مقدمه.....
۳۶۰.....	مبحث اول: اثبات حجّیت کتاب.....
۳۶۲.....	۱- حجّیت نصّ کتاب.....
۳۶۳.....	۲- حجّیت ظاهر کتاب.....
۳۶۳.....	۳- حجّیت متشابه.....
۳۶۹.....	مبحث دوم: اثبات حجّیت سنّت.....
۳۶۹.....	مطلب اول - در تعریف سنّت.....
۳۷۵.....	مطلب دوم - عصمت پیامبر ﷺ.....
۳۷۹.....	مطلب سوم - حجّیت سنّت از دیدگاه قرآن و سنّت و اجماع.....
۳۸۲.....	مبحث سوم: اثبات حجّیت اجماع.....

۳۸۲.....	مطلب اول - تعریف اجماع
۳۸۴.....	مطلب دوم - حجیت اجماع
۳۹۵.....	مبحث چهارم: اثبات حجیت قیاس
۳۹۵.....	مطلب اول - تعریف قیاس
۳۹۶.....	مطلب دوم - تقسیمات قیاس
۴۰۰.....	مطلب سوم - حجیت قیاس
۴۲۱.....	مبحث پنجم: حجیت سایر ادله
۴۲۱.....	مطلب اول - حجیت استحسان
۴۲۷.....	مطلب دوم - حجیت استصحاب
۴۳۱.....	مطلب سوم - حجیت مصالح مرسله (استصلاح)
۴۳۷.....	مطلب چهارم - حجیت عرف
۴۴۳.....	مطلب پنجم - حجیت دُرّ
۴۴۷.....	مطلب ششم - مذهب صابی
۴۵۳.....	مطلب هفتم - شریعت‌های پیشین (شُرْعُ مَرْتَبَلْنَا)
۴۵۸.....	مطلب هشتم - حجیت استقراء
۴۵۹.....	مطلب نهم - حجیت اِقتِران
۴۶۰.....	مطلب دهم - حجیت اِلْهام
۴۶۳.....	مطلب یازدهم - دیدن پیامبر ﷺ به خواب
۴۶۴.....	مطلب دوازدهم - حجیت قُرْعَه
۴۷۳.....	فصل نهم: مباحث مشترک دیگر بین کلام و اصول
۴۷۵.....	مقدمه
۴۷۶.....	مبحث اول: مبحث نسخ
۴۷۷.....	تعریف نسخ
۴۷۹.....	تفاوت بین نسخ و بَداء
۴۸۲.....	نظرات موجود پیرامون نسخ

۴۹۶.....	نسخ در تفاسیر و نسخ در اصول
۴۹۸.....	محدوده‌ی نسخ
۴۹۹.....	کاربرد نسخ
۵۰۱.....	مبحث دوم: وَضْعُ لُغَات
۵۰۲.....	نظریه‌ی اوّل
۵۰۴.....	نظریه‌ی دوّم
۵۰۵.....	نظریه‌ی سوّم
۵۰۵.....	نظریه‌ی چهارم
۵۰۶.....	نظریه‌ی پنجم
۵۰۷.....	نظریه‌ی ششم
۵۰۸.....	مبحث سوم: کلام نفس
۵۰۸.....	مطلب اوّل - نظرات متکلمین پیرامون کلام الهی
۵۱۰.....	مطلب دوّم - کاربرد کلام نفس در ادول فقه
۵۱۳.....	مبحث چهارم: تکلیف به محال
۵۱۴.....	گرایش اول
۵۱۵.....	گرایش دوم
۵۱۵.....	گرایش سوم
۵۱۶.....	مبحث پنجم: تکلیف کافر به فروع
۵۱۹.....	مبحث ششم: مجاز، مشترک و معرّب در قرآن و سنّت
۵۲۰.....	مطلب اوّل - مجاز در کتاب و سنّت
۵۲۱.....	مطلب دوّم - مشترک در کتاب و سنّت
۵۲۲.....	مطلب سوّم - معرّب در قرآن
۵۲۴.....	مبحث هفتم: تصویب و تخطئه
۵۲۴.....	معنی تصویب
۵۲۴.....	معنی تخطئه

۵۲۵.....	نظرات دانشمندان درباره‌ی تصویب و تخطئه
۵۲۷.....	مبحث هشتم: خالی بودن زمان از مجتهد
۵۳۰.....	مبحث نهم: تعارض و ترجیح
۵۳۱.....	تعارض بین ادله
۵۴۱.....	خاتمه
۵۴۳.....	منابع و مآخذ

مقدمه

کتابی که از نظر خوانندگان گرامی می‌گذرد، حاصل یک سری مطالعات و بررسی‌های اینجانب در کتاب‌های اصول فقه، در طول دوران تحصیل در دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران می‌باشد.

انگیزه‌ی اینجانب در انتخاب این موضوع این بود که:

اول: معلوم شود که رابطه‌ی موجود بین «دانش زیربنایی کلام و اصول فقه» در میان علوم اسلامی از چه قرار است؟

دوم: گرایش‌ها، مذاهب و فرق اسلامی، تا چه اندازه به یکدیگر نزدیک هستند و یا از هم فاصله دارند؟

سوم: علم کلام تا چه اندازه در شکل‌گیری و تکمیل علم اصول ایفای نقش کرده است؟

چهارم: مباحث مشترک بین این دو علم، در حد توان به دانش‌جویان علوم و معارف اسلامی، عرضه گردد.

به همین دلیل عنوان کتاب را «مباحث کلامی در اصول فقه اسلامی» اختیار کردم که از طرف اعضای محترم گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی مورد تصویب قرار گرفت. قبل از نگارش کتاب آن چه برای اینجانب اهمیت داشت، آن بود که موضوعات را چگونه فصل‌بندی کنم و اصولاً محورهای بحث چه مطالبی می‌تواند باشد؟

آن گاه با توجه به محورهای تعیین شده، می توان موضوع بحث را به نحو مطلوب فصل بندی نمود.

لذا موضوع را به پنج محور اصلی تقسیم نمودم:

محور اول: تحقیق عنوان کتاب؛ یعنی بررسی این که «مباحث کلامی در اصول فقه اسلامی» به چه منظور عنوان شده است؟ و چگونه ممکن است این دو علم مستقل در یکدیگر تداخل پیدا کنند؟

در سه فصل آغازین سعی کردم تا حدودی این عنوان را توضیح داده و آن را با توجه به رابطه‌ی این دو علم، توجیه کنم.

فصل این را به معرفی اجمالی علم کلام و فصل دوم را به شناسایی علم اصول و در نهایت فصل سوم را به بیان رابطه‌ی موجود میان آن‌ها، اختصاص دادم.

محور دوم: بررسی مبانی کلامی در اصول؛ در فصل چهارم به پیروی از اصولیین، به ارائه‌ی نظرات موجود در خصوص برخی از اصطلاحات کاربردی کلامی در علم اصول پرداخته‌ام.

محور سوم: درباره‌ی نقش معرفت‌شناختی است که عقل در منظومه‌ی علوم دینی، به خصوص کلام و اصول فقه دارد. این موضوع را مفصلاً در سه فصل جداگانه بررسی کرده‌ام.

در فصل پنجم به نقش عقل در فقه و حقوق اسلامی، در فصل ششم به بیان دلیل عقلی از دیدگاه امامیه و اهل سنت پرداخته‌ام. در فصل هفتم به بحث حسن و قبح عقلی روی آورده و نظرات اصولیین را ابراز داشته‌ام.

محور چهارم: اثبات حجیت ادله‌ی شرعی؛ فصل هشتم در بیان و تفصیل مطالب آن است.

محور پنجم: مشتمل بر مباحثی است که هم جنبه‌ی کلامی و هم جنبه‌ی اصولی دارد و فصل نهم را در راستای توضیح آن‌ها نوشته‌ام.

روش من در به کار گرفتن نوشتن و پرداختن به موضوعات، در نکات ذیل خلاصه می شود:

۱- رجوع به منابع و مآخذ معتبر در کلام و اصول گرایش‌ها و مذاهبی که در خلال بحث ذکر می‌شوند.

۲- پرهیز از ترجیح و داوری، مگر در مواردی که ضرورت اقتضاء کرده باشد.

۳- ذکر متن عربی، هرگاه که ضروری به نظر آمده است.

۴- نگاشتن بعضی از مباحث کلامی به صورت مستقل و بعضی دیگر به صورت ضمنی؛ که البته این امر به اهمیت آن مبحث بستگی دارد.

۵- پرداختن به نتیجه‌گیری در پایان هر فصل جهت جمع‌بندی مطالب.

۶- تبیین مفهومی آیات، روایات، مطالب و متون در حد امکان.

قابل ذکر است، این موضوع از تازگی، گستردگی و پیچیدگی‌های زیادی برخوردار است، لذا نمی‌توان این کتاب را خالی از نقص و اشتباه و یا بدون غلط پنداشت. از این رو از عموم دانش‌پژوهان استمداد دارم که اشتباهات و اغلاط آن را تصحیح فرمایند و در صورت امکان ما را از آن آگاه سازند.

در خاتمه وظیفه‌ی خود می‌دانم، در نمودهای عالمانه و توجهات پدرگونه‌ی استاد گرانقدرم جناب آقای دکتر سیداسعد شبخا سلامی و نیز مشاوره‌های بلیغ و محبت‌های بی‌دریغ استاد فرزانه جناب آقای دکتر عارف فیض‌را، از صمیم قلب بستایم و طول عمر پربرکت را برای ایشان و سایر اساتید دانشکده الهیات و معارف اسلامی، از خداوند مَنَّان طلب نمایم.

صباح پنجشنبه - تیرماه ۱۳۷۵